

SZALISZNYÓ LILLA

Szemelvények Bajza József színingazgatói leveleinek készülő kritikai kiadásából

Bajza József a 19. századi magyar kulturális élet fontos és sok szempontból meghatározó, ám a közelmúltban kevésbé kutatott alakjai közé tartozik. A hátrahagyott írásaiból és leveleiből legutóbb összeállított válogatáskötet előszava így összegzi elsősorban szépíróként és kritikusként méltatott, nagy volumenű, tudományszakokon átívelő pályáját:

Ügyvédnek tanult, mint a XIX. század elején mindenki, aki alól elfogyott a nemesi birtok, vagy aki leendő értelmiségi foglalkozásának zálogát ebben a sokhasznú, vármegyei és városi tisztségre is feljogosító diplomában látta. Irodalmi pályáját klasszicizáló lírai költőként kezdte [...]. A saját teljesítménnyel szemben kialakított igényesség, az erős önkritika, a mesterségbeli tudás megkövetelése, a folytonos előrelépés iránt táplált vágy jogosította fel a fiatal Bajzát arra, hogy – kellő teória, műveltség és alaposság birtokában – a reformkor legnagyobb hatású kritikusaként váljon. [...] az elvek tisztázása érdekében felvállalta akár a népszerűtlen feladatokat is, hogy megalkossa a magyar nemzeti irodalom normarendszerét. Nagy tanulmányai, a körülöttük kiobbant tollcsaták [...] mind-mind ezt a célt szolgálták [...] Volt idő, az 1830-as évek elején, amikor Bajza József egyszerre három orgánus ügyeit vitte: a Kisfaludy Károly korai halála miatt őrá maradt Aurora és az általa alapított Kritikai Lapok mellett Széchenyi újságjának kulturális melléklapját, a Társalkodót is jegyezte fél éven át. 1837-ben pedig [...] az Athenaeum szürke eminenciásaként („Szerkesztő-társ: Bajza.”) vállalt oroszlanrészt a legszínvonalasabb folyóirat szerkesztésében. [...] 1836-ban a Kritikai Lapok VII. füzetében *Dramaturgiai és logikai leckéket* adott a hazai színikritikusoknak, megerősítve az elmélet oldaláról is a magyar színházművészet romantikus stílus- és nemzedékváltását. Magát a játékszint Bajza a nemzetnevelés egyik legfontosabb színterének tartotta, az iskola-templom-színház intézményhármasság tagjaként. A tanulmányíró ez jogosította fel [...], hogy 1837/1838-ban betöltse a Pesti Magyar Színház, a megvalósult nemzeti teátrum igazgatói állását [...]. 1847-ben, amikor a Nemzeti Színháznak jelenlévő művészeti igazgatóra volt szüksége [...] a közbizalom ismét feléje fordult. De őrá bízta a reformellenzék Lipcsében kiadott, az Ellenzéki Nyilatkozatot és Kossuth, Vörösmarty, Petőfi írásait, verseit szintén tartalmazó almanachjának, az Ellenőrnek

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem Magyar Irodalmi Tanszékének tudományos munkatársa. A tanulmány az NKFI Alap által támogatott, PD 124572. számú, A Nemzeti Színház első évtizede: az intézményi professzionalizáció folyamata feltáratlan kéziratok tükrében (Kismonográfia és forráskiadás) című kutatási program keretében készült.

szerkesztését is (1847). 1848-ban megint új feladat szolgáltatta el a Nemzeti Színház éléről: Kossuth Hírlapjának lett a szerkesztője.¹

A Kerényi Ferenc által összefoglalt portré kiegészítendő még azzal, hogy Bajzát 1831-ben a Magyar Tudós Társaság történeti osztályának előbb levelező, majd egy évvel később helybéli rendes tagjává választották. Akadémikusként véleményeznie kellett az osztálya pályázataira beérkezett dolgozatokat, s maga is köteles volt történelmi tárgyú írásokat közrebocsátani. Noha interdiszciplináris hagyatékán az irodalom-, színház- és történettudomány egyaránt osztozhat, a három tudományág 19. századra specializálódott kutatói közül figyelmet eddig szinte csak az irodalomtörténészek részéről kapott. A kéziratos és nyomtatott formában hagyományozódott Bajza-szövegek egy része (levelek, színkritikák, vitacikkek, elméleti írások) gyűjteményes kiadásokban² és válogatáskötetekben³ több kiadást is megért, a szerkesztők a kötetbe rendezés során igyekeztek fenntartani azt a sokoldalúságot, amely Bajzát az 1830–1840-es években a kulturális élet egyik meghatározó alakjává tette, ám újabb kéziratos forráscsoportokat nem tettek közzé. Az életmű legkevésbé ismert darabjai közé a Magyar Tudós Társaság tagjaként írott bírálatai, valamint a színingazgatói működésével kapcsolatos autográfok és nyomtatott színháztörténeti dokumentumok tartoznak.

Jelen forrásközlés a Bajza József színingazgatói leveleiből készülő kritikai kiadás munkálataiba ad betekintést, és arra igyekszik rámutatni, hogy a Nemzeti Színház belső működésével kapcsolatos, a színház tagjai, munkatársai által írt egykorú források, leginkább az ún. színházi törvénykönyvek bevonása kulcsfontosságú a levelek kontextualizálásához és értelmezéséhez.

Bajza az induló évtizedben kétszer állt az intézmény élén: első hivatali ciklusa 1837. augusztus 1-jétől 1838. június 5-éig, a második 1847. október 1-jétől 1848. július 30-áig tartott (ekkor hivatalosan a szakmai ügyeket intéző aligazgatónak nevezték ki). Az irodalom- és színháztörténeti szakirodalom Bajzának a Nemzeti Színházhoz fűződő viszonyát általában a színház repertoárja körül kialakult heves viták kontextusában tárgyalta; az irodalmi élet nyilvánosságában zajló, azt befolyásoló kritikusi munkássága, valamint a színházi és drámaelméleti vitákban való részvétele kapott komoly szakmai

1 KERÉNYI Ferenc, „A 200 éve született Bajza József műveiből készült válogatás elé”, in BAJZA József, *Szó és tett jellemzik az embert*, vál., bev., jegyz. KERÉNYI Ferenc, 9–15 (Kolozsvár: Kriterion Könyvkiadó, 2004), 9–14. Kiem. az eredetiben.

2 BAJZA [József], *Összegyűjtött munkái*, 1–6. köt., kiad. TOLDY Ferenc (Budapest: Heckenast Gusztáv, 1861–1863); BAJZA József, *Összegyűjtött munkái*, 1–6. köt., kiad. BADICS Ferenc (Budapest: Franklin Társulat, 1899–1900).

3 BAJZA József *munkái: költemények, tanulmányok*, bev. NÉGYESY László, *Élő könyvek: magyar klasszikusok* 9 (Budapest: Franklin, [1908]); BAJZA József, *Válogatott cikkek és tanulmányok*, szerk. LUKÁCSY Sándor (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1954); BAJZA József, *Válogatott művei*, kiad. KORDÉ Imre, vál., jegyz. TÓTH Dezső, *Magyar Klasszikusok* (Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó, 1959); BAJZA, *Szó és tett...*

figyelmet.⁴ Kerényi Ferenc a *Bajza József és a színház*,⁵ illetve a *Bajza József és a magyar színészet romantikus stílusfordulata*⁶ című tanulmányaiban szintén nem a színigazgató-sága mindennapjainak felfejtésére törekedett, hanem az irodalom- és színháztörténet határmezsgyéjén elhelyezkedő írásainak színházközelibb elemzésére. Vagyis összességében jórészt annak a Bajza keze alól kikerülő publicisztikai anyagnak a feldolgozására került sor, amely színházzal kapcsolatos elképzeléseinek a közönség számára is ismerős oldalát teszik megismerhetővé. Színigazgatói levelei viszont az eddig feltárt és értelmezett forrásoktól eltérően konkrétan a hivatali ügyeit tárják elénk, többek között azt, hogy milyenek voltak a Nemzeti Színház függöny mögött zajló hétköznapijai, a színházi munkaszervezet belső élete. A forráscsoport egyik része annak megismerésére teremt lehetőséget, hogy Bajza hogyan boldogult az intézményvezetéssel, például mennyire érezte magát kompetensnek a művészeti kérdések (darabválasztás, szereposztás stb.) eldöntésében, mikor volt az önkényes döntéshozás, és mikor a kollektív munka híve, a másik része pedig az intézményi működéssel együttjáró, mindennapos, többnyire adminisztratív jellegű tennivalókat hozza felszínre. A mostani tanulmány e korpuszból ad közre szemelvényeket, annak a nagyobb, javarészt feldolgozatlan kézirat- és nyomtatott forrásokra épülő kutatásomnak a részeként, amely azt a folyamatot vizsgálja, ahogyan a Pesti Magyar (később Nemzeti) Színház az első évtizedében az intézményi professzionalizáció felé vezető út egyik fontos elemeként kialakítja saját belső, specifikus működési rendjét.

A hivatásos magyar színjátszás történetében a Pesti Magyar Színház kapcsán beszélhetünk először „nemzeti méretű”,⁷ az előadóművészekén túl nagyszámú művészeti, technikai és kisegítő személyzetet is foglalkoztató, vegyes profilú (prózai, zenés, balett) repertoárra szakosodott, állandó épületben működő „színházi üzembről”. Az induló évben a prózai és operatagozatot a huszonnégy karénekesével együtt ötvenöt, a zenekart huszonnyolc, a művészeti, technikai és kisegítő személyzetet pedig összesen ötvenhárom fő alkotta.⁸ (A budai Várszínházban, ahol 1833 és 1837 tavasza között már viszonylag rendszeres előadástartásra rendezkedtek be, még alig volt technikai személyzet.) Az országos szintűnek és hatóerejűnek szánt intézmény kezdetektől arra volt hivatott, hogy a magyar nyelvű színjátszás állandóságát szimbolizálja, a normanapok és a nyári szünet kivételével mindennap tartson előadást. Ahhoz, hogy ennek eleget tehessen, változatos, folyamatosan bővülő játékrendre, biztos szerződéssel és fizetéssel

4 Szűcsi József, *Bajza József* (Budapest: Hornyánszky V. Cs. és Kir. Udvari Könyvnyomdája, 1914), 224–296; SZÉLES Klára, „Henszlmann Imre – Bajza József vitája”, *Irodalomtörténet* 60, 1. sz. (1978): 37–62; KOROMPAY H. János, „Bajza József és Henszlmann Imre vitája a francia drámáról”, *Irodalomtörténeti Közlemények* 90, 5. sz. (1986): 507–522; KOROMPAY H. János, *A „jellemzetes” irodalom jegyében: Az 1840-es évek irodalomkritikai gondolkodása*, Irodalomtudomány és kritika (Budapest: Akadémiai Kiadó–Universitas, 1998), 112–141.

5 KERÉNYI Ferenc, „Bajza József és a színház (Elmélet és gyakorlat)”, *Palócföld* 50, 5. sz. (2004): 581–588.

6 KERÉNYI Ferenc, „Bajza József és a magyar színészet romantikus stílusfordulata”, *Irodalomtörténet* 84, 4. sz. (2003): 529–538.

7 A kifejezést Kerényi Ferentől vettem át. Vö. KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon 1790–1849* (Budapest: Magvető Könyvkiadó, 1981), 364.

8 *Pesti nemzeti játékszíni zsebkönyv 1838-ra*, kiad. GÍLLYÉN Sándor (Pest: Beimel József, 1838), 6.

rendelkező, napi munkára fogható munkatársakra volt szükség, a darabok színpadra alkalmazását, valamint az előadások előkészítését és lebonyolítását illetően pedig szabályozott üzemmenetre.

Első színigazgatóként Bajza Józsefre hárult az a feladat, hogy a figyelem kereszttüzében lévő intézmény belső működését hosszú távra stabilizálja, és arculatát az elvárásoknak megfelelően kialakítsa. Előzetes tapasztalatok híján kizárólag elhivatottságára és problémaérzékenységére támaszkodhatott, hiszen 1837 előtt Magyarországon senki sem irányított még ekkora apparátussal működő kulturális intézményt. Hónapról hónapra olyan műsorrendet kellett összeállítania, amely tükrözi a nemzeti kultúra előrevitelét, a prózai és zenés előadások, illetve az új és klasszikus darabok közötti helyes arány megtalálásával fenntartja a közönség érdeklődését, valamint gazdaságos működést, minél több telt házas előadást eredményez. Egészen más jellegű vezetői figyelmet igényelt a művészi, művészeti, technikai és kisegítő személyzet munkarendjének összehangolása, az, hogy a játszóhely milyen gyorsan és milyen minőségben tud megfelelni a szakosodott színházi üzem követelményeinek, s mi szükséges ennek a helyzetnek a fenntartásához.

A Pesti Magyar Színház történetében Bajza nevéhez fűződik a belső szakmai apparátus munkarendjét és kötelezettségeit tartalmazó első színházi törvénykönyv összeállítása. Noha ennek elkészítésekor ott lehetett előtte mintaként a budai Várszínház rendtartása⁹ (úgy tűnik, valamelyest követte is az abban foglaltakat), de miután a két játékszín intézményi keretei nagyon eltértek, Bajzának egy specifikusabb szabálygyűjteményt kellett kidolgoznia. A Pesti Magyar Színház belső működésével kapcsolatos, hetvenhét paragrafusból álló protokollum kettős célt szolgált. Egyrészt büntetések kiállításba helyezésével akarta hozzászoktatni a művészi személyzetet a rendszeres munkához. Másrészt el kellett fogadtatnia a vándorszínészet erőiből összekovácsolódott, korábban igen nagy önállósághoz szokott színészekkel, hogy a darabok színre alkalmazásának folyamata közös munka, amelyet a rendező irányít.¹⁰

Úgy tűnik, hogy amikor Bajza színigazgatói kinevezésével egyidejűleg hozzálátott a törvénykönyv összeállításához, még nem voltak kellő ismeretei a színházi üzem működéséről. Rendelkezéseinek többsége csak a színházi munkaszervezet kulcspozícióit birtokló színészre, rendezőre, ügyelőre vonatkozik, s leginkább olyan folyamatok szabályozására tér ki, amelyekben a színész közvetlenül érdekelt volt. Azt viszont már a művészi és művészeti személyzet munkakörének leírásakor belátta, hogy az üzemmenet gördülékeny működése érdekében határozni kell a szakmai mulasztás és kihágás esetén járó büntetésekről, továbbá a szabályozás betartatásának módjáról is. Úgy rendelkezett, hogy legyenek hivatalból kinevezett vádlók (rendező, ügyelő, karmester), akik bepanaszolják a vétkeket, illetve állítsanak fel egy háromtagú belső színházi

9 A Pesti Magyar Színházat megelőzően először ebben a huszonöt pontból álló játékszíni alkotmányban történt határozott, írásban is rögzített kísérlet a korszerű színjátszás követelményrendszerének rögzítésére. *Játékszíni Törvények*, [1833], Országos Széchényi Könyvtár Színház történeti Tár (a továbbiakban: OSZK SzT.), irattár, Várszínházi iratok.

10 *A pesti magyar színész-társaság törvényei: Bajza József igazgatása alatt: 1837–1838. évben*, in BAJZA József, *Dramaturgiai írások*, kiad. BADICS Ferenc (Budapest: Franklin-Társulat, 1899).

bíróságot, amely megítéli, hogy jogosak-e a felhozott vádak, s ha büntetés alá esik a vádlott, mekkora pénzbírságot köteles fizetni.¹¹

Ebben az első igazgatói kinevezése idején életbe lépett belső színházi törvénykönyvben saját színigazgatói jogkörével kapcsolatban is rendelkezéseket kellett hoznia. A játékkrendet és a szereposztást illető előjoga alapján ő állította össze a repertoárt a rendezőkkel és „azon személyekkel, kiknek értesítését e részben kihallgatni kívánja” (6. pont). A szereposztás során szintén kikérte a rendezők és „e célra meghívott tagok” véleményét, de az egyes szerepek betöltéséről való végső döntés az ő kezében volt, kiküszöbölve ezzel azokat az esetleges vitákat, amelyeket a nem a várt szerepet kapó színészek kezdeményeztek volna a rendezővel (8. pont). Az igazgatónak joga volt arra, hogy a vezető színészeket mellékszerepek eljátszására is kötelezze, s amennyiben felszólításának nem tettek eleget, büntetést szabjon ki rájuk (10. pont). Ha a színésznek a ráosztott szerep ellen kifogása volt, akkor panaszát kizárólag az igazgatónak terjeszthette elő (14. pont). Egyedül az igazgató határozhatta meg, hogy egy-egy darab színre alkalmazása során milyen próbatípusokra van szükség, és azokból mennyit kell tartani (23. pont). A betegség miatti távolmaradásról is az igazgatót kellett értesíteni, és nála kellett jelenteni azt is, ha valaki akárcsak egy napra is eltávozik Pest-Budáról (68. pont).¹²

Az első törvénykönyvet öt év múlva, 1842-ben lecserélték. Az új játékszíni alkotmányt feltehetően a többéves színházi tapasztalattal rendelkező titkár és a rendezőként is foglalkoztatott vezető színészek dolgozták ki. Bajza, aki 1837-ig csak külső megfigyelője volt a magyar színjátszás alakulástörténetének, érthető módon nem tudott olyan színházspecifikus rendtartást összeállítani, amely pontos képet ad a színházi munkaszervezetről, tartalmazza a teljes személyzet munkaköri leírását és a Nemzeti Színház mindennapos üzemmenetének tervezetét. Az 1842. április 1-jén érvénybe lépett szakmai etikai kódex már valamennyi alkalmazott feladat- és hatáskörét, valamint anyagi felelősségét szankcionálta, kiterjedt a foglalkoztatottak, különösen a színészek színházon belüli és kívüli erkölcsi viselkedésére, illetve a szabályok alkalmazására is.¹³ A 221 pontból álló, 1842-es rendtartást az 1847-1848-as évadban helyenként átírták és tizennégy ponttal kiegészítették. Hatályossá 1848. április 1-jén vált, így feltételezhető, hogy Bajza újra részt vett a megszövegezésében, vagy legalábbis felügyelte azt.¹⁴

Második igazgatói megbízatása idején az újragondolt szabályrendszer értelmében a döntési folyamatokban jobban együtt kellett működnie a szakmai apparátussal. A darabválasztás és a szereposztás továbbra is kizárólagos igazgatói jog maradt, a véghatározat minden esetben őt illette, de az 1842-es törvénykönyv már erősen bevonja ezeknek a kérdéseknek a tárgyalásába a rendezői bizottságot, amely a rendező mellett az igazgató által kijelölt négy színészből vagy „zeneértők”-ből állt (52. és 58. pont). A játékkrendet

11 A Nemzeti Színház belső színházi törvénykönyveinek részletes elemzését lásd: SZALISZNYÓ Lilla, „A civakodó színész, a hanyag ruhatárnok és a részeg statiszta a színházi bíróság előtt: A Nemzeti Színház belső törvénykönyve és gyakorlati alkalmazása a 19. század közepén”, *Korall* 18, 69. sz. (2017): 24–45.

12 A bekezdésben szereplő zárójeles hivatkozások *A pesti magyar színészársaság törvényei...* című forrás szabálypontjaira vonatkoznak.

13 *A Nemzeti Színház bővített törvénykönyve 1842-től* (Pest: Beimel József, [1842]).

14 *Nemzeti Színház törvénykönyve 1848. ápril 1-től kezdve* (Pest: Beimel József, 1847).

egy hónapra előre az igazgató vezetésével a rendezői bizottságból, a karmesterekből, a titoknokból és a direktor által meghívottakból álló testület készítette el (60. pont). A játékranden az igazgató tudta nélkül nem szabadott változtatni (67. pont). Ha valamelyik művész nem volt megelégedve a ráosztott szereppel, akkor arról a törvénykönyv első változatának megfelelően továbbra is az igazgatót kellett értesítenie, ám mielőtt az megtiltotta vagy engedélyezte volna a szerepvisszaadást, köteles volt az illetékes rendezői bizottsággal megvitatni a dolgot (62–63. pont). Bajza 1837-ben még az igazgató kezébe adta a próbafolyamatok szabályozását, az 1842-es protokollum szerint viszont az igazgató csak akkor szólhatott bele a próbákkal kapcsolatos ügyekbe, ha a próbarendet illetően vita támadt például a prózai és az operarendezők között (77. pont).¹⁵

Színigazgatói levelek

Bajza mindkét színigazgatói időszakából maradtak ránk levelek. Az 1837–1838 közötti származó hat levelet Badics Ferenc jelentette meg 1900-ban a Bajza életművét tartalmazó gyűjteményes kiadás levelezéskötetében.¹⁶ A második igazgatói ciklus idejéből, 1847–1848-ból eddigi kutatásaim során száz levél került elő. A címzettek alapján ez a korrespondencia három részre osztható. Legterjedelmesebb része, hatvanhárom levél, Kolosy Gergelyhez (a szakirodalom Kolosi Gerő néven is említi; az egykorú színházi zsebkönyvekben pedig Kolossy, Kolozsi alakban is feltűnik a vezetékneve),¹⁷ a Nemzeti Színház pénztárnokához szól. Huszonkét levél az intézmény titkárát, Szigligeti Edét,¹⁸ tizenöt pedig a rendezőként is foglalkoztatott Egressy Gábort szólítja meg. Nem postán küldött levelekről van szó, hanem többnyire a Nemzeti Színház saját víznyomatos levélpapírára írt, intézményen belüli, helyben továbbított rövid, sokszor csak néhány mondatos hivatali levelekről. A levelezés jellegét érzékeltetve most ebből a korpuszból közlök mutatványként hét levelet. A példaanyagot igyekeztem úgy összeállítani, hogy az tematikailag változatos legyen, a levéltárak felfejtésére törekvő magyarázó jegyzetek a belső színházi törvénykönyv különböző tételeit lendítsék mozgásba, hogy minél elevenebb kép rajzolódhasson ki Bajza színigazgatói működéséről.

A leveleket az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Levelestára öt palliumban őrzi. Az eddig feltárt száz levélből tudtommal eddig mindössze kilenc, Egressynek

15 A bekezdésben szereplő zárójeles hivatkozások *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve...* szabálypontjaira vonatkoznak.

16 BAJZA, *Összegyűjtött munkái*, 6:424–430.

17 Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (a továbbiakban: OSZK Kt.) Levelestár, Bajza József Kolosy Gergelyhez című két pallium összesen hatvannégy dokumentumot tartalmaz, de az egyik kézirat közülük nem Bajza József levele, hanem egy idegen kézzel írott kötelezvény, amelyet Bajza az aláírásával hitelesített.

18 Az OSZK Kt. Levelestár, Bajza József Szigligeti Edéhez című két palliumban összesen huszonegy levél található. Az 1848. április 29-én keltet egyelőre csak sajtóközlésből ismerjük. Lásd: Bajza József Szigligeti Edének, Pest, 1848. április 29., in „Miért nehéz színházigazgatónak lenni”, közli Tóth László, *Új Idők* 36, 23. sz. (1930): 701–702. A közleményben a levél kéziratának reprográf másolata is látható. A közlő a levelet nagyapjának, Tóth József színésznek a hagyatékában találta.

írottat publikáltak, a többi kiadatlan. Amikor Badics a gyűjteményes kiadást összeállította, a színigazgatói levelezés 1847–1848-ból származó része még nem volt közgyűjteményben, s úgy tűnik, 1900-ig folyóiratban se publikáltak közülük egyet sem. Badics valószínűleg nem is tudott róluk (a Zsiga Pálhoz írott Bajza-levél is magánkézben volt még 1900-ban, azt mégis közzétette),¹⁹ így az általa szerkesztett gyűjteményes kiadásban a vonatkozó levelek közül egy sem jelent meg. Alig egy év elteltével, 1901-ben Esztégár László az *Irodalomtörténeti Közleményekben* már arról adott hírt, hogy Bajza József 1847 és 1848 között Egressy Gáborhoz írott színigazgatói levelei bekerültek a Nemzeti Múzeumba. Ezek Egressy kéziratok hagyatékából származtak, s a színész nagyobbik fia, Egressy Ákos értékesítette őket.²⁰ Esztégár forrásközlése azonban a teljesség igénye nélkül készült, nem publikálta az Egressynek írott összes Bajza-levelet, s a Badics által közzétett gyűjteményes kiadáshoz mérten csak adaléknak tekintette őket: „Uj vonást nem nyújtanak a Bajza arczképéhez, azonban egy két ismert vonás élénkebb kidomborításához tagadhatatlanul hozzájárulnak”.²¹ A Kolosy Gergelyhez írott levelek 1912-ben, a Szigligetinek címzettek pedig 1953-ban kerültek a Nemzeti Múzeumba. A Bajzáról 1914-ben monográfiát megjelentető Szücsi József tudott a pénztárnokhoz írott levelekről,²² s feltehetően az anyaggyűjtés során az Egressyhez címzettekkel is találkozott, ám nem dolgozta be őket a színigazgatói működését tárgyaló narratívába.

Bajza második színigazgatói kinevezésekor, 1847-ben, a Nemzeti Színház belső szakmai apparátusának összlétszáma a tíz évvel korábbinak kb. másfélszerese, 206 fő volt.²³ Bajza leveleinek három címzettje a személyzeti hierarchia más-más fokán helyezkedett el. A Nemzeti Színház 1847–1848-ra kiadott zsebkönyve szerint a titkár a rendezőkkel és az ügyelőkkel együtt az igazgatósághoz tartozott, a pénztárnok pedig az ellenőrrel, a számvivővel, a bérletjegy kiadóval, a pénzszedővel, a jegyőrrel, a páholynyitókkal, a zártszéknyitókkal és a jegyszedőkkel együtt a pénztári személyzethez. A rendező és a titkár tagja volt a színigazgató tanácsadó testületének, az igazgatósági tagok, az irodafőnök, az ügyvivő és a karmester mellett.

A drámaíróként ismertté vált Szigligeti Ede először az 1837–1838. évadban, majd 1841 és 1859 között volt a Nemzeti Színház titkára. 1837-ben prózai színészként került az intézményhez, már a nyitó előadáson fellépett, ő játszotta Vörösmarty Mihály *Árpád ébredése* című drámai prologusában az Irigység nevű allegorikus alakot. Az 1840-es években a titkári teendőket színészi munkájával párhuzamosan látta el. Az 1842-ben életbe lépett és egészen 1848. március 31-éig hatályos belső színházi törvénykönyv így

19 BAJZA, *Összegyűjtött munkái*, 6:482.

20 VÉRTESY Jenő, „Egressy Gábor iratai a Magyar Nemzeti Múzeumban”, *Magyar Könyvszemle* 12, 1. sz. (1904): 46, 50.

21 „Adalékok Bajza József színházigazgatói működéséhez (Levelek Egressy Gáborhoz.)”, közli ESZTEGÁR László, *Irodalomtörténeti Közlemények* 11, 4. sz. (1904): 485–488.

22 Szücsi a főszövegben a művészek 1847-ben kapott fizetéséről írva lábjegyzetben jegyzi meg a következőket: „V. ö. a Kolosy Gerő színházi pénztáros hagyatékából a Nemzeti Múzeumba került színészi nyugtákat (Analecta Literaria), továbbá Bajza 63 levelét Kolosyhoz uo. az irodalmi levelestárban”. SzÜCSI, *Bajza...*, 292.

23 *Nemzeti Színházi zsebkönyv 1848-ik évre*, kiad. GILYÉN Sándor és GÖNCZY Soma (Pest: Trattner-Károlyi, 1848), 11–21.

rendelkezik a feladatköréről: 1) szerkeszti az igazgató választmányi ülések jegyzőkönyvét és értesíti az ott hozott határozatokról az érintetteket; 2) a választmányhoz benyújtott folyamodványokat egy jegyzékbe szám szerint beiktatja, s azokat az ülésen kivonatban ismerteti; 3) viszi a színház teljes levelezését; a levelekre adandó válaszokat egy jegyzőkönyvbe lemásolja vagy lemásoltatja; az igazgatóhoz érkezett leveleket iktatja; 4) a színház ügyét illető hirdetményeket (például színlapokat) szerkeszti „s aláírása mellett a hirlapokban is közli”; 5) az igazgatónak segít a házirend fenntartásában; 6) ha az igazgató távollétében azonnali intézkedést kívánó dolog történik, azonnal értesíti felettesét; 7) felügyeli a pénztárkezelést, „s a naponkénti bevétel rendbeszedését személyes befolyásával végrehajtja”; 8) a félhavi fizetések kiosztása előtt a pénztár állapotáról és a „kivárató rendelkezések tételéről” értesíti az igazgatót. Munkahelyi ügyeit illetően titoktartási kötelezettsége volt: nem hozhatott nyilvánosságra információkat a színház pénzügyi vagy bármilyen más, a közönségre nem tartozó helyzetéről, s ha mégis megtette, egynegyed havi díját elvették.²⁴

A Szigligetihez írott Bajza-levelek szerint a titkárnak a törvénykönyvben foglaltakhoz képest jóval több teendője volt. Ha a személyzet új taggal bővült, az ő feladata volt a szerződését előkészíteni, a teendőit elmagyarázni, ha Bajza igazgatói ülést kívánt tartani, a titkár értesítette a tagokat annak tárgyáról és időpontjáról, fizetésnap előtt neki kellett összehívni a belső színházi bíróság tagjait, továbbá gondoskodnia kellett a kiutalt szabadjegyekről, valamint az utasításokat és hirdetéseket tartalmazó körlevelekről.

Egressy Gábor színész a Pesti Magyar Színház prózai tagozatának alapító tagjaként 1837-ben került az intézményhez. Színészi pályájának felívelése együtt kezdődött a Nemzeti Színház indulásával. Rendezői megbízást először az 1844–1845. évadban kapott.²⁵ A 19. század közepén a Nemzeti Színháznál a rendezői feladatokat a vezető színészek látták el. Bajza második színigazgatása alatt Egressy, id. Lendvay Márton és Szentpétery Zsigmond prózai darabokat, Szerdahelyi József operista pedig zenés darabokat rendezett. Egressy és Lendvay általában klasszikus és kortárs tragédiákat, Szentpétery pedig vígjátékokat és népszínműveket állított színpadra. Noha azt csak a műsorlexikon²⁶ feldolgozását követően lehetne megmondani, hogy melyikük kapta a legtöbb rendezői megbízást, az Egressynek írott Bajza-levelekben felbukkanó témákból úgy tűnik, ha az igazgatónak azonnali szakmai segítségre volt szüksége, Egressyt kereste fel. A rendezőnek művészeti és rendfenntartói feladata egyaránt volt, a prózai tagozat elöljárójaként a hivatalból kinevezett vádlók közé tartozott (14. pont). A színházi hierarchiában betöltött magas pozíciója nagy felelősséggel járt, és bizonyos kockázattal is: ha ő maga mulasztást vagy kihágást követett el, kétszeres büntetést kellett fizetnie (16. pont). Felhatalmazást kapott arra, hogy az igazgatóság távollétében a rögtöni orvoslást kívánó ügyekben a törvénykönyvi szabályozás szerint döntsön (157.

24 A *Nemzeti Színház bővített törvénykönyve*, 22–23, 160–168. pont

25 Pályaképének újabb áttekintését lásd: SZALISZNYÓ Lilla, kiad., „*Irjátok a mi tollatokra jön*”: Egressy Gábor családi levelezése (1841–1865), 2. köt., Csokonai Könyvtár: Források (Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2017), 11–14.

26 A *Nemzeti Színház műsorlexikona: 1837-től 1941-ig*, összeáll. HAJDU Algernon László, előszó HARASZTI Emil (Budapest, 1944).

pont). Ő állt annak az öttagú rendezői bizottságnak az élén, amely az általa összehívott üléseken „az újonnan színre hozandó nem eredeti darabokat társaskörben felolvasván, adatásuk vagy nem adatásuk fölött ítél, s kiosztásukat meghatározza” (52. pont). A szereposztásról is a bizottsággal közösen döntött, annak tudta nélkül nem oszthatott szerepeket, s önkényesen az igazgatóság által elfogadott szereposztáson sem változtathatott (57. pont). Ő felelt az előadás zökkenőmentes lebonyolításáért, a darab színre alkalmazása az elképzeléseinek megfelelően történt. Az előadások megkezdése előtt köteles volt ellenőrizni, hogy „minden rendén legyen és semmi se hiányozzék” (158. pont). Kötelessége volt a darabok színpadra alkalmazása során figyelni arra, hogy az előadások két óra hosszánál tovább tartsanak: hosszú előadásoknál ügyelni kellett, hogy a felvonásközi szünetek rövidek, rövid előadásoknál pedig hosszabbak legyenek (159. pont). A könyvtárnok az igazgatóság engedelmével egyedül csak neki adhatott ki szövegeket (178. pont). Kizárólag a rendező vagy megbízásából az ügyelő adhatta meg a jelet az előadás vagy a felvonások kezdésére (118. pont). A próbák során a rendezőnek kellett megintenie a színészeket hanyag szereptudás esetén (94. pont), s szintén neki kellett bevádolni azokat, akik olyan darab próbáján megjelentek, amelyben nem játszottak (38. pont). A színészek a rendezőnek voltak kötelesek jelenteni, ha betegség miatt távol maradnak a színháztól (43. pont).²⁷

Bajza legtöbbször a szereposztással és a darabválasztással kapcsolatban írt leveleket Egressynek. Ezekből jól kirajzolódik igazgatói habitusa: körvonalazhatóvá válik, hogy mennyire érezte szükségét egy nála szakmailag kompetensebb rendezővel való dialógusnak. A szereposztások tekintetében ragaszkodott privilegizált helyzetéhez, nem kérdezte Egressyt, hanem tudatta vele, melyik szerepet kire osztaná. A játékkrendet illetően viszont nagyobb beleszólási lehetőséget biztosított neki: javaslatokat várt tőle például, amikor az operisták megbetegedése miatt a megszokottnál több drámát voltak kénytelenek adni egy héten, vagy ha nem volt ötlete arra, hogy egy pénteki napon melyik vígjátékot kellene játszani.

Kolosy Gergely 1838-ban került a Nemzeti Színházhoz. Eleinte pénzszedő volt, pénztárnokként először az 1846. évre kiadott színházi zsebkönyv említi.²⁸ Ez utóbbi munkakörben azon túl, hogy számadást készített a jegy- és bérleteladásokból befolyt összegekről, minden hónap első és tizenhatodik napján, délelőtt 10 és 12 óra között, köteles volt a fizető szobában tartózkodni, hogy az intézmény művészi és technikai személyzetének fizetését kiadja. Az első fél órában a színészek, énekesek és a karmesterek, a második fél órában a sűgők és a karszemélyzet, a harmadik fél órában a zenekar, a negyedik fél órában a technikai és kisegítő személyzet tagjai vehették fel a fizetésüket. A pénztárnoknak „előlegeznie az igazgató tudta nélkül ¼ havi díj elvészése alatt senkinek sem szabad”.²⁹

A Kolosyhoz írott Bajza-levelek jól illusztrálják a törvénykönyv idézett rendelkezését, ugyanis ha valamelyik alkalmazott az igazgató beleegyezésével a fizetésnap előtt hozzájuthatott félhavi keresetéhez vagy annak egy részéhez, akkor Bajza erről minden esetben

27 A bekezdésben szereplő zárójeles hivatkozások *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve... szabálypontjaira vonatkoznak.*

28 *Nemzeti színházi zsebkönyv 1846-ik évre*, kiad. GILLYÉN Sándor és GÖNCZY Sámuel (Pesten: Landerer és Heckenast, 1846), 15.

29 *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve...*, 27, 203–206. pont.

értésítette a pénztárnokot. De levelei segítik abbéli tájékozódásunkat is, hogy az intézmény technikai és kisegítő személyzete (a mosónék, a jegyszedők, az éjjeli őr, a színházi festő, az alügyelő, a fődíszítő) mekkora fizetést kapott havonta.

Bajza 1837–1838-ban kezdeményezője és kulcsembere a színházi munkaszervezet kialakításának, tíz évvel később pedig megszilárdítója annak az általa életre hívott és időközben változásokon is átesett üzemi működésnek, amely 1848 után évtizedekig nem igényelt nagyobb horderejű átalakításokat. Úgy sejtem, hogy a színházi „üzem” működtetésében játszott szerepét feltáró kutatás idővel az első színigazgatói megbízatása után írott színikritikái és színházelméleti írásai kapcsán is felszínre hozhat az eddigiektől eltérő értelmezéseket. Egyrészt szoros olvasásuk során rámutathat olyan összefüggésekre, amelyeket csakis az egykorú színház függöny mögött zajló belső életének, a nyilvánosság elől elzárt mindennapjainak közelhozásával érthetünk meg, másrészt Bajzának, miután végigkísérte a darabok színpadra alkalmazásának folyamatát, testközelből ismerte a problémákat és az anyagi keretek nyújtotta lehetőségeket, egészen más volt a megszólalási pozíciója, mint a közönség soraiban helyet foglaló többi bírálónak és vitapartnernek.

Levélközlések

A levelek közlésekor betűhűsége törekedtem. A szövegkritikai jegyzeteket lábjegyzetben közlöm. A levelek rövidegük ellenére sok olyan információt tartalmaznak, amelyek összefüggésbe hozhatók az általános színház-történeti szakirodalomban csak említésszerűen tárgyalt belső színházi törvénykönyv rendelkezéseivel, ezért annak érdekében, hogy az olvasó belelásson a Nemzeti Színház közönség elől zárt mindennapi életébe, a jegyzeteket igyekeztem minél informatívabbra megírni. Az egykorú színház-történeti forrásokból vett idézeteket betűhíven közlöm, a tollhibákat azonban jelölés nélkül javítottam. A három címzett szakmai pályafutásáról a levelek után álló tárgyi magyarázatok már nem tartalmaznak adatokat.

1.

Bajza József – Szigligeti Edének
Pest, 1847. október 20.

Pesten, octob. 20. 1847.

Tisztelt titkár úr,

Holnap délutáni negyed fél órakor lesz nálam a gyűlés. Jelentse Ön a négy rendezőnek, hogy némi előkészülettel jöjenek a játékrendre nézve. A rendezőkön kívül hivatalosak: Erkel, Wolf, Fáncsy, László, Ön és Csepreghy.

Bajza

[címezés a levélpapír hátoldalán]
T. cz. Szigligeti Edvárd titkár úrnak.

Kézirat: OSZK Kézirattár Levelestár, Bajza József Szigligeti Edéhez, 1. pallium, 2. sz. levél.

Megjelenés: Kiadatlan.

Tárgyi magyarázatok:

délutáni negyed fél órakor: annak érdekében, hogy a színházban tartott kötelező foglalkozásokon mindenki időben megjelenjen, a Nemzeti Színház belső színházi törvénykönyve arról is rendelkezett, hogy a vezetés melyik órák beállítását tekinti a pontos időre nézve mérvadónak: „a városházi vagy a színházhoz legközelebb esső torony óra szerint fognak kezdetni”. A *Nemzeti Színház bővített törvény-könyve* (Pest: Beimel József, [1842]), 13, 78. pont.

a gyűlés: az igazgatósági ülésről van szó. A testület, amely a színigazgató tanácsadó szerveként működött, 1845 januárjában gróf Ráday Gedeon igazgatása alatt jött létre és tartotta első ülését. Bajza második színigazgatói megbízatása idején tagja volt rendezőként Egressy Gábor, id. Lendvay Márton, Szentpétery Zsigmond és Szerdahelyi József. Karnagyként Erkel Ferenc, ügyelőként Csepregi Lajos, titkárként Szigligeti Ede és igazgatósági tagként László József színész és Wolf Károly operaénekes. 1847. október 21-én a 91. igazgatósági ülést tartották. A havi műsorrenden túl még két ügyet tárgyaltak, s a jegyzőkönyvben csak ez utóbbiakat rögzítették.

„*Riol Vilma* műkedvelő színésznő, esedezik, hogy egy pár próbaszerepben föllépnie engedtetnék meg.” A határozat: „A rendezőség előtt teendő próba után fog az igazgatóság iránta határozatot hozni.”

„*Babnigg*, német színi könyvtárát, mintegy 103 darabból állót, 8 pengő forintért ajánlja megvétel végett.” A határozat: „Az ajánlott darabok jobbjai már meg levén a könyvtárban, nem vétettek meg.” OSZK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok 693, Igazgatósági jegyzőkönyv, 67.

a négy rendezőnek: az 1847–1848. évadban a prózai darabok rendezésével Egressy Gábor, id. Lendvay Márton és Szentpétery Zsigmond színész, az operakéval Szerdahelyi József énekes színész volt megbízva. Szentpétery és Szerdahelyi már az induló évtől, 1837-től kezdve kapott rendezői megbízást, Egressy és Lendvay először az 1844–1845. évadban.

játékrendre nézve: a játékrend összeállításával, érvényességi idejével és a színészek közötti kihirdetésével kapcsolatban a belső színházi törvénykönyv így rendelkezett:

„60. A játékrendet az Igazgató készíti a fentebb nevezett Biztosságokkal, karmesterekkel, titkokokkal, s mindazokkal, kiket e végre meghivat. A kitűzött időre meg nem jelenő tag, úgy büntetetik, mintha főpróbáról maradt vagy késett volna el: kivéve, ha helyes oknál fogva magát az igazgató által feloldoztatta volna.

Jegyzet: A játékrendnél, a darabok választásában ügyelni kell: a) hogy az előadásokban változatosság legyen különböző nemeik szerint. b) hogy a foglalkozás az intézet tagjai közt illően legyen felosztva, s hetenként egy tag se kényszerítessék három fárasztó főszerep eljátszásánál többre. c) hogy tetszést nyert és egy ideig pihentetett darabok adassanak.

- d) hogy akadály esetében néhány tartalék jó darab legyen. e) hogy új vagy nagyon régen nem adatott darabok már a következő darab-választásra ki legyenek jelölve.
61. A játékrend egy hónapra készítettik; s a színház szerepjátszó és éneklő tagjaival körlevél gyanánt azonnal közöltetik; melyet mindenki aláírni tartozik 1 ft. bünt. alatt.”
A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve (Pest: Beimel József, [1842]), 10.
- A levél szerint Bajza a protokollumban lefektetett rendelkezéssel ellentétben nem a rendezői bizottságot (amely a rendezőből és az igazgató által mellé kirendelt négy színészből állt), kériette magához, csak a rendezőket.
- Erkel:** Erkel Ferenc (1810–1893) 1837-ben ügyelőként került a Pesti Magyar Színházhoz. 1838-tól az intézmény zenekari személyzetének lett a tagja, első karmesterként szerződötték. 1844-ben, majd Bajza második színingazgatói működése alatt, 1847–1848-ban énektanítóként is foglalkoztatták.
- Wolf:** Farkas (Wolf) Károly (?–1907) tenorista. 1847 és 1851 között volt a Nemzeti Színház tagja. Utána Kolozsvárott, Temesvárott és Bécsben játszott, majd 1857-ben öt évre a berlini udvari színházhoz szerződött. 1862-ben Bécsben énektanár lett.
- Fáncsy:** Fáncsy Lajos (1809–1854) színész, rendező. Pályáját 1828-ban kezdte, először Kassán, Nagyváradon, majd Debrecenben játszott. 1837-ben a Pesti Magyar Színház prózai tagozatának egyik alapító tagja volt. A színház számára németből és franciából színdarabokat is fordított. Az 1845-ben életre hívott igazgatósági testület tagja és ügyvivője volt. Bajza második igazgatói megbízatása alatt elvesztette igazgatósági ügyvivői szerepkörét és az 1840-es évek végén rendezőként sem foglalkoztatták.
- László:** László József (1808–1878) prózai színész. Pályáját az 1820-as évek végén kezdte: Miskolcon, Kassán, Debrecenben és Nagyváradon játszott. 1837-ben a Pesti Magyar Színházhoz szerződött, és egészen 1858-ig a tagja maradt. Már a nyitó előadáson fellépett, ő játszotta Vörösmarty Mihály *Árpád ébredése* című drámai prologusában a Sírszellemet. Több szerepkört is vitt, fiatalkorában általában szerelmeseket és hősokeket alakított, igazán népszerűvé azonban a társadalmi színművek és vígjátékok bonvivánjaként vált. Szerepkatalógusát lásd: MÁLYUSZNÉ CsÁSZÁR Edit, *László József (Adattár)*, (Budapest: Színháztudományi és Filmtudományi Intézet-Országos Színháztörténeti Múzeum, 1959).
- Csepreghy:** Csepregi (Csepreghy) Lajos (1820–1890). 1838-ban kardalnokként került a Pesti Magyar Színházhoz. Az 1840-es évek elején már prózai színészként foglalkoztatták, de 1844-ben felmondott. 1847-ben újra visszatért az intézményhez, először kardalnok lett, majd ügyelő. Bajza ez utóbbi minőségében említi. A színházi munkaszervezetben a rendező közvetlen irányítása alá tartozott, az ő utasításainak a végrehajtója volt. A belső színházi törvénykönyv kilenc pontban foglalja össze kötelezettségeit. A hivatalból ki-nevezett vádlók közé tartozott, neki kellett jelenteni, ha valaki köpködött a színpadon, vagy azt sáros csizmával bekoszolta. A rendező utasítása szerint egy órával a főpróba előtt ő tanította be a tömegjelenetekben szereplő statisztákat. Vezette a foglalkozási naplót, a ruhatári jegyzőkönyvet és a szertárnoki könyvet. Felügyelte a karszemélyzet és a gyerekszínészek öltöztetését. Minden próbán köteles volt jelen lenni. Az előadások megkezdése előtt rá volt bízva a szcenárium elkészítése és pontos megtartása. Az előadások alatt neki kellett „a színhelyen kívül esső lármát, lövést, kiáltást, menydörgést, villámot,

trombitálást, dobolást, csengetést, kopogást sat. sat. a legnagyobb pontossággal, végszóra eszközölni”, valamint felügyelte a színpadon lévő bútorok ki- és bepakolását. *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve* (Pest: Beimel József, [1842]), 23-24, 169-177. pont.

2.

Bajza József – Szigligeti Edének

Pest, 1847. december 20.

Pesten decemb. 20. 1847.

Figyelmeztetem Szigligeti urat, hogy a csötörtöki operát a holnapi színlapon már hirdetni kell. Tudja meg Ön Szerdahelyitől, micsoda opera fog menni, mert tegnap óta annyi zűrzavar van az operával, hogy már magam sem tudom. Miután Nabuco Fűredy miatt nem mehet, én Sebastiant jeleltem ki. A színlapra ez jön:

„A budai irgalmas szerzet kórházában ápolandó betegek javára.”

Réti nálam volt a napokban s kérte, hogy körlevél által jelentsük, miképen Fridrich vívó intézetében 3 színházi egyén vehetne ingyen órákat a vívásban. Ezt hirdessük körlevéllel; de kérdezze meg Szigligeti úr Rétit bővebben, mert meg lehet, a sok baj közt nem emlékezem tisztán a dolog állásáról.

Bajza

[címzés a levélpapír hátoldalán]

T. cz. Szigligeti Edvárd titkár úrnak.

Kézirat: OSZK Kézirattár Levelestár, Bajza József Szigligeti Edéhez, 1. pallium, 9. sz. levél.

Megjelenés: Kiadatlan.

Tárgyi magyarázatok:

a csötörtöki operát a holnapi színlapon már hirdetni kell: 1847. december 21-én, kedden Erkel Ferenc *Hunyadi László* című operája volt műsoron. A színlap szerint december 23-án Gaetano Donizetti *Dom Sébastien* című ötfelvonásos operáját adták bérletszünetben (OSZK SzT. Nemzeti Színház Színlapgyűjtemény, 1847, 322.). Az Eugène Scribe által írott szövegkönyvét magyarra Egressy Benjámin fordította. A Nemzeti Színházban először 1846. június 15-én mutatták be. *A Nemzeti Színház műsorlexikona: 1837-től 1941-ig*, összeáll. HAJDU Algernon László, előszó HARASZTI Emil (Budapest, 1944), 52-53.

Szerdahelyitől: Szerdahelyi Józseftől (1804–1851). A Pesti Magyar Színház egyik alapító tagja volt, színészként, zeneszerzőként, operaénekesként és rendezőként egyaránt foglalkoztatták. Bajza József operarendezőként említi.

Nabuco: pontos címe: Nabucco; a nemzeti színházbeli színlapok szerint az intézményben *Nabucodonosor* címmel adták. Giuseppe Verdi négyfelvonásos operája. A Temistocle Solera által írt librettót Egressy Benjámin fordította magyarra. A Nemzeti Színházban először 1847. január 2-án játszották Erkel Ferenc jutalomjátékaként. *A Nemzeti*

Színház műsorlexikona: 1837-től 1941-ig, összeáll. HAJDU Algernon László, előszó HARASZTI Emil (Budapest, 1944), 55.

Füredy: Füredi Mihály (1816–1869) operaénekes. 1837-ben kardalnokként került a Pesti Magyar Színházhoz. Az említett Verdi-operában a címszerepet játszotta.

Sebastiant jeleltem ki: pontos címe: *Dom Sébastien*.

A budai irgalmas szerzet kórházában ápolandó betegek javára: a kórház 1815. október 4-én nyílt meg.

Réti: Réthy Mihály (1810–1875). Az 1840-es évek elején kardalnokként került a Nemzeti Színházhoz, 1840 és 1843 között az intézmény ügyelője, majd a prózai tagozat színésze volt.

Fridrich vívó intézetében: Friedrich Ferenc (1816–1895) a Pesti Nemzeti Vívó Intézet vívómestere volt. A testkultúrát fejlesztő, 1825-ben gróf Keglevich István magánkezdeményezéseként létrejött iskola 1836-tól egyesületi formában működött. A vívóiskola Friedrich oktatási tevékenységére épült, Bajza ezért említheti úgy az intézetet, mint-ha az magáé a vívómesteré lett volna.

3 színházi egyén vehetne ingyen órákat a vívásban: Magyarországon a Színészeti Tanoda 1865-ös megnyitása előtt nem volt intézményes színészképzés, a kezdő színészek általában rutinosabb társaiktól, illetve önszorgalomból sajátították el a szakmához szükséges elméleti és gyakorlati tudást. Arra azonban a Nemzeti Színház vezetése figyelemmel volt, hogy ének-, kar- és táncitanítókat, majd idővel részmunkaidőben nyelvtanárokat és vívómestert is foglalkoztasson. 1843-tól Friedrich Ferenc oktatta a vívást.

hirdessük körlevéllel: a körlevél az igazgatóság által közrebocsátott hivatalos dokumentumnak számított, amit a tagoknak, annak bizonyosságul, hogy látták és tudomásul vették a benne foglaltakat, alá kellett írniuk. Ha valaki nem értett egyet a tartalmával, az aláírást akkor sem tagadhatta meg, ha mégis megtette, egy garas büntetéspénzt kellett fizetnie. Akinek ellenvetése volt, az a neve után odaírhatta, hogy nota bene, de észrevételét csak akkor vették figyelembe, ha azt huszonnégy órán belül írásban benyújtotta az igazgatósághoz. *A Nemzeti Színház bővített törvénykönyve* (Pest: Beimel József, [1842]), 5–6, 25. pont.

3.

Bajza József — Kolosy Gergelynek

Pest, 1847. december 11.

Pesten decemb. 11. 1847.

Miskolczi Júlia, úgy tetszik, fél havi fizetésének elvesztésére van büntetve. Ezen büntetési összeget kétszerre húzza le Kolosy úr fizetéséből.

Török kardalnok³⁰ csak 10 pgő ft előlegezést kér. Van-e terhelve fizetése egyéb adóságokkal?

Bajza

30 Török <János> kardalnok

[címezés a levélpapír hátoldalán]

T. cz. Kolosy Gergely úrnak.

Kézirat: OSZK Kézirattár Levelestár, Bajza József Kolosy Gergelyhez, 1. pallium, 37. sz. levél.

Megjelenés: Kiadatlan.

Tárgyi magyarázatok:

Miskolczi Júlia: Miskolczi Júlia (1821–1854) a Nemzeti Színház prózai tagozatának művésze volt.

fél havi fizetésének elvesztésére van büntetve: Miskolczi Júlia havi keresete 1847 második felében havi 20 pengőforint volt (OSZK SzT. Fond 4/129, 1984. sz.). A színésznőt azért kötelezte Bajza pénzbírság megfizetésére, mert színházi előadás alatt kihágást követett el. 1847. november 22-én, amikor Albini *Veszedelemes nagynéne* című darabját adták, „a 4ik felvonást be nem várván levetkezett, s a szinpadon e miatt szembe tűnő botrány történt”. A színésznő a Müller Adele nevű szereplő Fáni nevű komornáját játszotta a darabban (OSZK SzT. Nemzeti Színház Színlapgyűjtemény, 1847, 294.). Ügyét az 1847. november 28-án összeült színi törvényszék vitatta meg. A belső színházi bíróság jegyzőkönyve szerint a színésznő a színházi törvénykönyv 111. cikkelye ellen vétett („Ki az előadáskor korán vagy későn; vagy nem a kiszabott helyen lép fel, vagy távozik, szükséges eszközt kint felej[t], az okozott zavarhoz képest 3 kros büntetéstől 12 kros büntetésig ítéltethetik. Ki egész jelenetet elmulaszt 1/4 havi díját veszti el.”) ezért „1/4 rész havi fizetésben marasztaltatik.” (OSZK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok 666, Törvényszéki Jegyző Könyv, 516. jegyzőkönyvi pont.) A törvénykönyv és a bírósági határozat összevetéséből azt lehet valószínűsíteni, hogy a színésznő, aki beszélt szerepet játszott volna a negyedik felvonásban is, korábban elment a színházból. Bajza azonban valószínűleg rosszul emlékezett a büntetés mértékére, a törvényszéki jegyzőkönyvben ugyanis nincs nyoma annak, hogy Miskolczi Júlia a későbbiekben félhavi fizetését veszítette volna el büntetéspénz gyanánt.

Ezen büntetési összeget kétszerre húzza le [...] fizetéséből: a Nemzeti Színház színészei a rendszeres havi keresetüket két részletben kapták: a hó első és tizenhatodik napján. Noha az 1842 óta érvényben lévő belső színházi törvénykönyv úgy rendelkezett, hogy „a büntetési pénzek az illetők havi díjából a legelső fizetés napon lehúzatnak”, Bajza „nagyvonalúsága” arra utal, hogy az alkalmazási gyakorlat egyes esetekben inkább rugalmas volt, mint mechanikus. *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve* (Pest: Beimel József, [1842]), 4, 7. pont.

Török kardalnok: Török Miklós (?–?). Kardalnok, énekes színész, tenorista. 1838 és 1848 között kisebb megszakításokkal a Pesti Magyar, később Nemzeti Színház kórusában énekelt, és különféle vidéki színtársulatokhoz járt fellépni.

10 pgó ft előlegezést kér: Török Miklós havi keresete 1847 második felében 24 pengőforint volt, amit két részletben, a hó első és tizenhatodik napján kapott kézhez (OSZK SzT. Fond 4/129, 2375. sz.). A Bajza-levélben a második félhavi fizetéséről van szó. A pénztárnok fizetési előleget csakis az igazgató jóváhagyásával adhatott, máskü-

lönben $\frac{1}{4}$ havi bérét büntetéspénzt gyanánt elvesztette. *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve* (Pest: Beimel József, [1842]), 27, 204. pont.

Van-e terhelve fizetése egyéb adósságokkal?: a kardalnokot nem illette meg második félhavi fizetésének teljes összege, mert 1847. december 6-án nem ment el Daniel Auber *Fra Diavolo* című operájának főpróbájára. Az 1847. december 13-án tartott színi törvényszéken készült jegyzőkönyv szerint a bíróság a következő határozatot hozta a vétségével kapcsolatban: „81. t. c. értelmében, 3. krajczáros büntetést fizet, mivel foglalkozása fél órát tartott.” (OSZK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok 666, Törvényszéki Jegyző Könyv, 555. jegyzőkönyvi pont.)

4.

Bajza József — Kolosy Gergelynek

Pest, 1847. december 11.

Pesten decemb. 11. 1847.

A ruhatárból egy vasaló elveszett, mellyért Podhraczký szabó felelős, míg meg nem téríti,³¹ fizetését le kell tartóztatni.

Bajza

[címzés a levélpapír hátoldalán]

T. cz. Kolosy Gergely úrnak.

Kézirat: OSZK Kézirattár Levelestár, Bajza József Kolosy Gergelyhez, 1. pallium, 38. sz. levél.

Megjelenés: Kiadatlan.

Tárgyi magyarázatok:

Podhraczký szabó: Podráczky (Podhráczký, Podhoráczký) Ferenc. A Nemzeti Színház főruhatárnoka, jelmezkészítője.

egy vasaló elveszett [...] míg meg nem téríti, fizetését le kell tartóztatni: Podráczky havi fizetése 1844-ben 60 forint volt (OSZK SzT. Fond 4/48, 39. sz.). A belső színházi törvénykönyv így rendelkezik a ruhatári személyzet anyagi felelősségéről: „Ha valamely ruhatári kellék, vagy paróka, szakál valaki által elrontatnék, vagy elveszne, az illetők azonnal jelenteni fogják, különben a kárt ők térítik meg”. *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve* (Pest: Beimel József, [1842]), 25, 191. pont.

31 téríti [Emendálva.]

5.
Bajza József – Egressy Gábornak
Pest, 1848. január 4.

Pesten januar 4. 1848.

Tisztelt rendező úr,

Figyelmeztetem Önt, hogy a próbákat mindig az opera-rendezővel egyetértőleg határozza meg, különben kellemetlen összeütközések fognak előidézteni, minők a tegnapi napon is történtek, s mind az intézetnél megkívántató csendet és nyugalmat felzavarják, mind nekem felette megnehezítik a különben is terhes igazgatói viszonyokat. Ki egyéb-iránt maradtam Önnek

lekötelezettje
Bajza József
igazgató.

[címzés a levélpapír hátoldalán]

A nemz. színház igazgatójától.

T. cz. Egressy Gábor úrnak, a nemzeti színház rendezőjének.

Hivatalból

Kézirat: OSZK Kézirattár Levelestár, Bajza József Egressy Gáborhoz, 9. sz. levél.

Megjelenés: „Adalékok Bajza József színházigazgatói működéséhez (Levelek Egressy Gáborhoz.)”, közli ESZTEGÁR László, *Irodalomtörténeti Közlemények* 11, 4. sz. (1904): 487–488.

Tárgyi magyarázatok:

a próbákat mindig az opera-rendezővel egyetértőleg határozza meg: Bajza leveléből úgy tűnik, Egressy Gábor rendezőként nem tartotta be az érvényben lévő belső színházi törvénykönyv vonatkozó szabálypontját: „A próbarendet a dráma és opera rendezők egyetértőleg fogják egyegy hétre elkészíteni; s a meghatározott próbarenden, helyes és alapos ok nélkül, egyik rendező sem változtathat 12 kros bünt. alatt. Ha a próbák iránt a drámai és operai rendező egymás közt meg nem egyezhetnek, az igazgató ítéletében fognak megnyugodni. – Próbák délután csak szükség esetében, előadás után pedig csak rendkívüliekben fognak tartatni”. *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve* (Pest: Beimer József, [1842]), 12, 77. pont.

kellemetlen összeütközések fognak előidézteni, minők a tegnapi napon is történtek: a szóban forgó próbaütközés miatt az operatagozat a következőkre hivatkozva panaszt is tett Egressy Gábor ellen: „Egressy Gábor rendezőt vádolja az összes magány énekes személyzet, mivel 10 órára rendelt ének próbáról ki szorította, a tanuló szobában olvasó próbát rendelve”. A rendező kihágása az 1848. január 13-án és 14-én ülésező belső színházi bíróság megvitatott ügyei között szerepel, s határozatként a

jegyzőkönyvben ez olvasható: „Probák idejének ki tüzése, igazgatási ügy lévén, ezen eljárás csak ott rosztaltathatik vagy igazoltathatik”. (OSZK SzT. Nemzeti Színház kötetes iratok 666, Törvényszéki Jegyző Könyv, 602. jegyzőkönyvi pont.) A későbbiekben nem kerül elő ez a vétség a bírósági jegyzőkönyvben, tehát Bajza valószínűleg beírta az írásbeli figyelmeztetéssel, s pénzbírság megfizetésére nem kötelezte Egressyt.

6.

Bajza József – Egressy Gábornak
Pest, 1848. január 17.

Pesten januar. 17. 1848.

Tisztelt rendező úr,

Figyelmessé teszem, hogy Grittiben Laborfalvi Róza szerepét Szatmáryné ohajtáná eljátszani, ha nincs semmi akadály benne, hogy ezt tegyünk, ne sajnáljon intézkedni, hogy a szerepet megkapja. Ki egyébiránt vagyon Önnek

lekötelezettje
Bajza József

[címezés a levélpapír hátoldalán]
T. cz. Egressy Gábor rendező úrnak.

Kézirat: OSZK Kézirattár Levelestár, Bajza József Egressy Gáborhoz, 10. sz. levél.

Megjelenés: „Adalékok Bajza József színházigazgatói működéséhez (Levelek Egressy Gáborhoz.)”, közli ESZTEGÁR László, *Irodalomtörténeti Közlemények* 11, 4. sz. (1904): 488.

Tárgyi magyarázatok:

Grittiben: Szigligeti Ede *Gritti* című szomorújátékáról van szó. Nemzeti színházbeli bemutatójára 1845. április 19-én került sor. Már az ősbemutatonak is Egressy Gábor volt a rendezője, és ő játszotta a címszerepet is. *A Nemzeti Színház műsorlexikona: 1837-től 1941-ig*, összeáll. HAJDU Algernon László, előszó HARASZTI Emil (Budapest, 1944), 49.

Laborfalvi Róza szerepét: Laborfalvi Róza (1817–1886) leginkább tragikaként lépett színpadra. Benke Judit néven született, művésznévnek a család nemesi előnevét használta. A budai Várszínházban kezdte pályáját, először 1833. október 27-én szerepelt. 1834-ben Kassán, 1835 és 1837 között ismét Budán játszott. A Pesti Magyar Színház egyik alapító tagja. A *Gritti* című darabban Czibák Imre, erdélyi vajda hűgát, Gertrúdot játszotta.

Szatmáryné: Szathmáry Dánielné Farkas Lujza (1818–1893), később Laczkóczy Ferdinándné. A Nemzeti Színház az 1840-es évek közepén szerződtette. Eleinte naivákat,

majd hősnőket, végül anyaszerepeket játszott. 1851-től vidéken foglalkoztatták, de 1857-ben visszatért Pestre.

ne sajnáljon intézkedni, hogy a szerepet megkapja: noha a belső színházi törvénykönyv kimondja, hogy örökszerepek nincsenek, „[s]zerepet senki sem bírhat kirekesztőleg egyedül, hanem ha kívánnak, át kell másnak is engednie”, azt is hangsúlyozza, hogy a szerepváltoztatás nem mindennapi gyakorlat. Szerepváltoztatás öt esetben lehetséges: 1) ha az első előadás után kiderül, hogy máshoz jobban illene az adott szerep 2) ha beteg a színész 3) ha változás történik a művészi személyzet összetételében 4) ha vendégszínész érkezik a színházhoz 5) ha valaki a társulattól szeretné eljátszani a korábban másnak osztott szerepet, és ezt az igazgató engedélyezi. *A Nemzeti Színház bővített törvény-könyve* (Pest: Beimel József, [1842]), 11–12, 72. pont. Az idézett Bajza-levél az ötödik pontban foglaltak szerint engedélyezte a szerepváltoztatást.

7.

Bajza József – Egressy Gábornak
Pest, 1848. május 30.

Pesten majus 30. 1848.

Tisztelt rendező úr,

A tegnapi darabbal ismét nem csináltunk szerencsét. Ennek oka nem csak abban van, hogy e mű igen sötét és kétségbeesítőleg leverő, hanem van főképp a mostani időben, melly egész gondolkodásunkat megváltoztatta. Most még az is kicsinyesnek tetszik, mi ez előtt nagyszerű volt. Ezen bajon nem mi segíthetünk, hanem ismét csak az idő. S míg ez az idő eljön, addig foltozgassunk a mennyire lehet.

Második előadáskor tetemesen kell rövidíteni e darabon és szelidíteni mind azon helyeken, mellyek szemérem-sértők. Illyen főképp azon jelenés Saltabadil házában a Király és Moguelene között, és midőn Triboulet, leányát keresve, az udvaroncok közt megjelenik, és azok útját állják, hogy a Királyhoz betörhessen. Tribouletnek egy pár monologja is hosszadalmas volt.

Én azt hiszem, e darabot vásár hétfőjén nem adhatjuk, mert nem lesz rá közönség.

Bajza

Kézirat: OSZK Kézirattár Levelestár, Bajza József Egressy Gáborhoz, 15. sz. levél.

Megjelenés: „Adalékok Bajza József színházigazgatói működéséhez (Levelek Egressy Gáborhoz.)”, közli ESZTEGÁR László, *Irodalomtörténeti Közlemények* 11, 4. sz. (1904): 488.

Tárgyi magyarázatok:

A tegnapi darabbal ismét nem csináltunk szerencsét: 1848. május 29-én Victor Hugo *A király mulat* című drámáját László József színész jutalomjátékaként adták (OSZK SzT. Nemzeti Színház Színlapgyűjtemény, 1848, 143.). Fordítója Egressy Benjámin, rendezője Egressy Gábor volt. A Nemzeti Színházban többször nem játszották. *A Nemzeti Színház műsorlexikona: 1837-től 1941-ig*, összeáll. HAJDU Algernon László, előszó HARASZTI Emil (Budapest, 1944), 60.

e darabot vásár hétfőjén nem adhatjuk: 1848. június 5-én Gaetano Donizetti *Linda* című operáját adták. OSZK SzT. Nemzeti Színház Színlapgyűjtemény, 1848, 150.